

ENES KARIĆ
FU'ĀD ZAKARIYYĀ
I NJEGOVO KRITIČKO MIŠLJENJE

Enes Karić

*redovni profesor na Katedri za tefsir
(tumačenje Kur'ana)*
eneskarić@yahoo.com

Ključne riječi

tumačenje Kur'ana, Šerijat, primjena
Šerijata, islamistički pokreti, naftni
islam, iġtihād, um, razum, kritičko
mišljenje

Sažetak

Ovaj esej bavi se glavnim i općim tezama iz knjige *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* egipatskog filozofa Fu'āda Zakariyyāa (1927-2010). Pripadajući kritičkom pravcu mišljenja, ovaj autor propituje učinak, odnosno rezultate savremenih državnih i ideoloških (zlo) upotreba islama, Šerijata, primjene Šerijata od strane države i sl. Fu'ād Zakariyyā smatra da vjera u Boga ima moralno pozvanje prije svega, da su Šerijat i šerijatsko pravo koje je kasnije izvedeno iz vrela islama jedan skup moralnih i čudorednih pravila kojih se pojedinci trebaju pridržavati, ali bez državne sankcije. U uređivanju države i društva muslimani se, tvrdi on, trebaju oslanjati na savremene tekovine domišljene umom i razumom. Fu'ād Zakariyyā poziva da se izvorni i glavni tekstovi islama čitaju u suodnosu sa životom u kojem se nalaze ljudska društva.

Fu'ād Zakariyyā' and his critical thought

فؤاد زكريا وآراؤه النقدية

Key words

Qur'ānic interpretation, shari'a, application of shari'a, Islamist movements, "oil Islam," ijtihād, intellect, reason, critical thinking

الكلمات المفتاحية

تفسير القرآن الكريم، الشريعة، تطبيق الشريعة، الحركات الإسلامية، الإسلام البترولي، الاجتهاد، العقل، الذهن، الآراء النقدية

12

Abstract

This essay addresses the main theses in the book *Myth and Reality in Contemporary Islamist Thought* by the Egyptian philosopher Fu'ād Zakariyyā' (1927-2010). A follower of a critical school of thought, Zakariyyā' examines the impact of modern governmental and ideological (ab)uses of Islam, *shari'a*, and state adoption of *shari'a*. In his view, faith in God is primarily a moral vocation, so that *shari'a* and the body of *shari'a* law that later developed from the sources of Islam comprise a set of moral and ethical rules for individuals to follow, but without state sanction. He argues that Muslims should rely on contemporary developments, the product of intellect and reason, in organizing their governments and societies. Zakariyyā' advocates reading the major source texts of Islam in a dialectical relationship with the conditions of life in which human societies actually subsist.

المخلص

يهتم هذا البحث بالقضايا الرئيسية والعامّة من كتاب الحقيقة والوهم في الحركة الإسلامية المعاصرة للفيلسوف المصري فؤاد زكريا (١٩٢٧-٢٠١٠). ولكونه ينتمي إلى المذهب النقدي يبحث هذا المؤلف أثر، أي نتائج (سوء) الاستخدامات الحكومية والإيديولوجية للإسلام والشريعة وتطبيق الشريعة من قبل الحكومة والخ. يعتقد فؤاد زكريا أن الإيمان بالله له، قبل كل شيء، دور خلقي، وأن الشريعة والفقهاء الشرعي الذي أُستخرج فيما بعد من مصادر الإسلام جمع القواعد الخلقية والأدبية التي يجب على الأفراد التمسك بها، لكن دون عقوبات الحكومة. وفي تنظيم الدولة والمجتمع على المسلمين، يدعي المؤلف، أن يعتمدوا على المنجزات المعاصرة المتوصل إليها بالعقل والذهن. ويدعو فؤاد زكريا أن تُقرأ نصوص الإسلام الأصلية والرئيسية في التطابق مع الحياة التي تعيشها المجتمعات الإنسانية.

Islamisti, ljevičari, nacionalisti

Intelektualna i društvena scena u tradicionalnim muslimanskim (arapskim, turskim, perzijskim...) društvima u prvim desetljećima 20. stoljeća, te napose sredinom 20. stoljeća, doživjela je brojna pregrupiranja. Sa osnivanjem pokreta Muslimanske braće (*Al-Iḥwānu l-muslimūn* – 1928 *الأخوان المسلمون*) godine u Kairu, pod vodstvom Ḥasana Al-Bannā'a (1906-1949), došlo je do opsežnog intelektualnog pregnuća u smjeru tumačenja islama i Kur'āna na način da se simboličko blago islamskih izvora protumači i iskoristi na tragu postizanja i usvajanja ne samo njihovih *relevantnih značenja*, već i njihovih *relevantnih važnja*, to jest iz tih izvora derivirane su norme za društvena (pa i državna) organiziranja muslimana u 20. stoljeću. Ovakav je trend u tumačenju Kur'āna u *The Encyclopaedia of the Qur'ān* označen kao "exegesis in search of a new immediacy to the Qur'ān"¹ ili "tumačenje u potrazi za novom neposrednošću sa Kur'ānom".

Pokret *Al-Iḥwānu l-muslimūn* se vremenom, tokom druge polovine 20. stoljeća, raširio diljem Bliskog i Srednjeg istoka i podijelio u raznolike frakcije,² sa ponekada vrlo udaljenim pa i oprečnim ideološkim platformama i očitovanjima. Kad je posrijedi pisana zaostavština islamističkih pokreta koji su obilježili drugu polovinu 20. stoljeća, smatra se da je Sayyid Qutb (1906-1966) u svom opsežnom komentaru Kur'āna pod naslovom *U okrilju Kur'āna (Fī ḡilālī l-qur'ān – في ظلال القرآن)* najjasnije izrazio tzv. intelektualnu *iḥwānovsku* metodologiju u tumačenju Kur'āna u drugoj polovini 20. stoljeća.³

¹ Usp. Jane Dammen McAuliffe (urednica), *The Encyclopaedia of the Qur'ān*, volume II, Brill, Leiden-Boston, 2002, pp. 137-138.

² Neke od ovih frakcija označene su i radikalnim jer su prerasle u rigidne i militantne islamističke pokrete. O ovome je napisana veoma opsežna literatura. Vidi gledanje Gillesa Kepela na fenomen islamističkih pokreta u njegovoj knjizi: *Jihad, The Trail of Political Islam*, izd. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2002.

³ Kritički intoniran prikaz djela *Fī ḡilālī l-qur'ān* napisao je Ibrāhīm M. Abū-Rabī' u svojoj knjizi *Intellectual Origins of Islamic Resurgence in the Modern Arab World*, State University of New York Press, 1996.

Dakako, široka intelektualna (i aktivistička) scena iḥwānovskog pokreta i njezinih očitovanja može se, ideološki gledano, smjestiti u poziciju centra ili desnog centra.

Ali, tokom 20. stoljeća u arapskom i islamskom svijetu javili su se i intelektualci koji se mogu, idemo li slijedom jednog razložnog ideološkog razvrstavanja, označiti ljevičarima (*al-yasāriyyūn* – اليَسَارِيُّونَ). Uvjetno kazano, arapskim i muslimanskim ljevičarima iz druge polovine 20. stoljeća prethodili su mislioci iz plejade muslimanskih intelektualaca koji su slijedili liberalne ideje, naročito one preuzete od velikog egipatskog reformatora Muḥammeda ‘Abduhūa (1849-1905). Muslimanski ljevičari ostali su, u načelu, vjerni islamu kao vjeri, kulturi i civilizaciji, ali u svojim političkim nazorima o politici i državi bili su skloni preuzimanju evropskih tradicija sekularizma i koncepcije sekularnih uređenja društva i države. Qāsim Amīn (1863-1908), Ṭāha Ḥusayn (1889-1973), ‘Alī ‘Abdurāziq (1888-1966) i mnogi drugi mogu se označiti anticipativnom prethodnicom muslimanskih ljevičarskih intelektualaca iz druge polovine 20. stoljeća.

Uz pokret Muslimanske braće (*Al-Iḥwānu l-muslimūn*), s jedne strane, te pojavu muslimanskih ljevičara i sekularista, s druge strane, javili su se i arapski, turski, perzijski... nacionalisti (*qawmiyyūn* – قَوْمِيَّوْنَ) kao treći veliki obrazac ideološkog i političkog mišljenja i pregrupisanja, ali i kao prepoznatljiv obrazac tumačenja islama, a u vezi s njima javila su se i sljedeća pitanja:

- Treba li vjera imati društvenu ulogu, a ako treba i ima – koju i kakvu?
- Da li je nacija važnija od vjere?
- Može li to dvoje živjeti u kohabitaciji?
- Kako tumačiti Kur’ān⁴ u epohi nacionalno koncipirane države i društva? itd.

⁴ Dobar pregled nacionalističkih pogleda o Kur’ānu (na primjeru moderne Turske) dao je M. Brett Wilson u svojoj knjizi *Translating the Qur’ān in an Age of Nationalism, Print Culture and Modern Islam in Turkey*, Oxford University Press, New York, 2014.

Fu'ād Zakariyyā i samokritičko muslimansko mišljenje nakon 1967. godine

Po djelima koja je ostavio iza sebe i po akademskoj karijeri po kojoj je bio prepoznatljiv, Fu'ād Zakariyyā je nesumnjivo među vodećim arapskim i muslimanskim teoretičarima koji su pripadali tzv. kritičkoj orijentaciji u sagledavanju uloge islama i Kur'āna u savremenim muslimanskim društvima; napose je bio kritički orijentiran prema ideološko-islamističkom viđenju i tumačenju uloge islama u savremenim društvima, odnosno bio je rezolutno protiv politiziranja islama i Kur'āna te protiv korištenja Kur'āna u svrhu ideološke ili političke platforme i pragme bilo koje vrste.

Fu'ād Zakariyyā rođen je 1927. godine u Port Saidu u Egiptu.⁵ U Kairu je završio srednju školu, potom se upisao na Univerzitet u Kairu gdje je diplomirao iz studija evropske filozofije 1949. godine. Nakon toga prelazi na Univerzitet Aynu Šams gdje je magistrirao iz filozofije 1952. godine, a doktorat iz filozofije odbranio je 1956. godine, također na Univerzitetu Aynu Šams. Fu'ād Zakariyyā je do 1974. godine predavao filozofiju na Univerzitetu Aynu Šams, da bi u periodu 1974-1991. predavao filozofiju na Univerzitetu u Kuvajtu. Tokom tog perioda, za njega vrlo plodnog, povremeno je predavao filozofiju u Kairu i gostovao na drugim arapskim univerzitetima, da bi krajem devedesetih godina 20. stoljeća otišao u penziju. Umro je 2010. godine.

Djela Fu'āda Zakariyyāa su brojna, ovdje izdvajamo sljedeća:

- *Niče, niz genija zapadnjačkog mišljenja (Nītše: silsilatu nawābigi l-fikri l-garbiyyi – نَيْتْسَه: سِلْسِلَةُ نَوَائِجِ الْفِكْرِ الْعَرَبِيِّ*),⁶ Kairo, 1956;
- *Spinoza*, Kairo, 1963;

⁵ Ove podatke u reduciranoj formi preuzimamo od Ibrāhīma M. Abū-Rabī'a, *Translator's introduction* (uvod za knjigu Fouada Zakariyyaa, *Myth and Reality in the Contemporary Islamist Movement*), London, 2005, p. xxi-xxii.

⁶ Eng. *Nietzsche: The Series of Western Genius Thinkers*.

- *Kritički pogledi o problemima mišljenja i kulture* (آراء نقدية في مُشكلات الفكر والثقافة),⁷ Kairo, 1975;
- *Naučno mišljenje* (At-Taḥkīr al-‘ilmiyyu – التفكير العلمي),⁸ Kuvajt, 1978;
- *Obraćanje arapskom umu* (Ḥiṭāb ilā l-‘aqli l-‘arabī – خطاب إلى العقل العربي),⁹ Kuvajt, 1978;
- *Islamsko buđenje na vagi razuma* (Aṣ-Ṣaḥwatu l-islāmiyyatu fī mīzāni l-‘aql – الصحوّة الإسلاميّة في ميزان العقل),¹⁰ Bejrut, 1985;
- *Arapska kultura i kriza Zaljeva* (At-Taḡāfatu l-‘arabiyyatu wa azmatu l-ḥaliḡ – الثقافة العربيّة و أزمة الخليج),¹¹ Kairo, 1991;
- *Horizonti filozofije* (Āfāqu l-falsafah – آفاق الفلسفة),¹² Bejrut, 1988; te mnoga druga.

Napominjemo da je Fu’ād Zakariyyā, između ostalih, preveo jedno važno djelo iz područja logičkog empirizma i pozitivizma, naime *The Rise of Scientific Philosophy* (*Rađanje naučne filozofije*)¹³ Hansa Reichenbacha (*Naš’atu l-falsafati l-‘ilmiyyah – نشأة الفلسفة العلميّة*); djelo je u renomiranom Zakariyyāovom arapskom prijevodu objavljeno u Kairu 1967. godine.

Fu’ād Zakariyyā je poznat po svojim kritičkim člancima prema naserizmu zbog gušenja građanskih sloboda, kritički se odnosio i prema Anwaru Sādātu i njegovom manipuliranju islamistički orijentiranim pokretima i strankama. Kad je Irak izvršio brutalnu okupaciju Kuwaita, Fu’ād Zakariyyā je bio jedan od rijetkih arapskih intelektualaca koji su se javno suprotstavili ovoj okupaciji. Zato je on kritizirao mnoge arapske intelektualce koji su pozdravili iračku okupaciju Kuwaita, kao npr. Muḥammada Ḥasanayna Haykala (1923- 2016), Muḥammada ‘Ābida al-Ġābirija (1935-2010), Ḥasana Ḥanafija (rođen 1935) i

⁷ Eng. *Critical Considerations of Cultural and Intellectual Problems.*

⁸ Eng. *Scientific Thinking.*

⁹ Eng. *Addressing Arab Reason.*

¹⁰ Eng. *Islamic Revivalism in the Scale of Reason.*

¹¹ Eng. *Arab Culture and the Gulf Crisis.*

¹² Eng. *Horizons of Philosophy.*

¹³ Djelo je objavljeno na bosanskom/srpskom/hrvatskom u bivšoj Jugoslaviji, usp. Hans Rajhenbah, *Rađanje naučne filozofije*, Nolit, Beograd, 1964.

druge. Posebno je bio kritički orijentiran prema Haykalu za koga je rekao “da nikada nije raskinuo sa duhovnom atmosferom autoritarizma”¹⁴ u koju je zapao u vrijeme vladavine nase-rizma u Egiptu.

Kritičko i na svoj način sekularno mišljenje Fu'āda Zakariyyāa (1927-2010) formiralo se u posebnim okolnostima u drugoj polovini 20. stoljeća. Ibrāhīm M. Abū Rabī' tvrdi da je najvažniji politički događaj za arapska društva bio poraz 1967. godine koji su arapske države pretrpjele od Izraela. Ibrāhīm M. Abū Rabī' u vezi s tim kaže:

“Teško je precizno odrediti genezu žanra samokritike u moder-noj arapskoj intelektualnoj povijesti. Međutim, mnogi misle da je poraz 1967. godine od Izraela početna tačka samokritičkog mišljenja. Poraz iz 1967. godine prisilio je jedan broj savremeni-h arapskih mislilaca da iznova razmotre one teme i pitanja koja su dugo bila uzimana zdravo za gotovo. Neki su mislioci otišli toliko daleko da su propitivali relevantnost Svetog za sa-vremeni društveni i politički život [muslimana]. Arapski lje-vičari, zatim islamski trend te nacionalistički trend mišljenja – svi su ovi trendovi bili negativno pogođeni razlozima koji sto-je iza ovog poraza [1967. godine] i tražili su, svojim različitim načinima, dijagnozu i lijek ovom stanju. Arapski intelektualci brinuli su se oko proizvođenja novog intelektualnog projekta samokritike i podmlađivanja. Arapski ljevičari poduhvatili su se odgovornosti za samokritiku i analizu, a poraz [od Izraela] je dao islamskom pravcu mišljenja njegov najbolji historijski tren-tak tokom nekoliko desetljeća. Ukratko, mješavina kritičkih tradicija vrebala je poput sablasti diljem ranjenih staza arapske svijesti.”¹⁵

Prema Ibrāhīmu M. Abū-Rabī' u,¹⁶ među najistaknutijim autori-ma koji su se odvažili na kritičko pisanje i preispitivanje mnoštva tradicionalnih muslimanskih polazišta, ubrajaju se sljedeći mi-slioci i njihova djela: Yassīn al-Ḥāfīz: *Poraz i poražena ideologija*

¹⁴ Ibrāhīm M. Abū-Rabī', *Translator's introduction*, nav. djelo, p. xxi.

¹⁵ Ibrāhīm M. Abū-Rabī', *Translator's introduction* (uvod za knjigu Fouada Zakariyyaa, *Myth and Reality in the Contemporary Islamist Movement*, London, 2005, p. vii.

¹⁶ Ibrāhīm M. Abū-Rabī', *Translator's introduction*, p. vii.

(الْهَرَبِمَةُ وَالْأَدْبُولُوجِيَا الْمَهْزُومَةُ),¹⁷ Šādiq Ġalāl al-‘Azm: *Samokritika nakon poraza* (النَّقْدُ الذَّاتِيُّ بَعْدَ الْهَرَبِمَةِ),¹⁸ također Šādiq Ġalāl al-‘Azm: *Kritika religijskog mišljenja* (نَقْدُ الْفِكْرِ الدِّيْنِيِّ),¹⁹ Abdallah Laroui je objavio djelo *Savremena arapska ideologija*, djelo je izvorno objavljeno na francuskom pod naslovom *L'idéologie arabe contemporaine*,²⁰ također Yūsuf al-Qaraḏāwī je napisao djelo *Islamsko rješenje, dužnost i nužnost* (الْحَلُّ الْإِسْلَامِيُّ، فَرِيضَةٌ وَضَرُورَةٌ),²¹ dok je Qonstantin Zurayk napisao djelo *Ponovno propitivanje značenja katastrofe* (Ma'nā n-nakbah muğaddadan – مَعْنَى النَّكْبَةِ مُجَدِّدًا -²²

Kako je već rečeno, Fu'ād Zakariyyā pripada plejadi muslimanskih teoretičara koji su u svom intelektualnom stasjanju svoje povjerenje dali kritičkom mišljenju (*al-fikru n-naqdīyyu* – الْفِكْرُ النَّقْدِيُّ), a svoje kritičko mišljenje često je koncipirao i kao samokritičko mišljenje. To se posebno vidi po njegovom djelu *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* (*Al-Ḥaḳīqatu wa l-ḥayāly fī l-ḥarakati l-islāmiyyati l-mu'āširah* – الْحَقِيقَةُ وَالْحَيَالُ فِي الْحَرَكَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ).²³ Na engleskom je to djelo prevedeno pod naslovom *Myth and Reality in the Contemporary Islamist Movement*.²⁴

Kako ćemo vidjeti domalo kasnije, Fu'ād Zakariyyā smatra da muslimani trebaju razviti kritički odnos prema svojoj povijesnoj vjerskoj tradiciji; po tome se on u mnogim polazištima svog kritičkog mišljenja slaže sa Muḥammedom Arkounom (1928-2010) i Naṣrom Ḥāmidom Abū Zaydom (1943-2010). Za predstavljanje kritičkog odnosa Fu'āda Zakariyyāa prema povijesnoj tradiciji islama od sržne je važnosti konsultirati njegovo

¹⁷ Engl. *Defeat and Defeated-Ideology*.

¹⁸ Engl. *Self-Criticism After Defeat*.

¹⁹ Engl. *Criticism of Religious Thought*.

²⁰ Usp. Abdallah Laroui, *L'idéologie arabe contemporaine*, Paris, 1970.

²¹ Usp. Yūsuf al-Qaraḏāwī, *Al-Ḥallu l-islāmiyyu, fariḏah wa ḏarūrah*, Beirut, 1979, Eng. *The Islamic Solution*.

²² Eng. *Revisiting the Meaning of Disaster*.

²³ Nekoliko arapskih izdanja ove knjige, također, pojavljuje se pod dva naslova: الْحَقِيقَةُ وَالْحَيَالُ فِي الْحَرَكَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ 1 الْحَقِيقَةُ وَالْوَهْمُ فِي الْحَرَكَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ. Vidjeti izdanje ovog djela iz Kaira (Dāru Sīnā), 1988.

²⁴ Usp. Fouad Zakariyya, *Myth and Reality in the Contemporary Islamist Movement* (translated and with an Introduction and Bibliography by Ibrahim M. Abu-Rabi'), Pluto Press, London, 2005.

djelo *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* i na arapskom navesti barem neka od najvažnijih mjesta iz tog djela. To ćemo ovdje i učiniti, ali prije toga evo, na sažet način, postavki na kojima se temelji kritičko mišljenje Fu'āda Zakariyyāa. Njegov prevoditelj na engleski jezik, Ibrāhīm M. Abū-Rabī', o Zakariyyāovom djelu *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* kaže sljedeće:

“Zakariyyāovi glavni argumenti u ovoj knjizi mogu se sažeti ovako:

Prvo, religija [islam] u savremenom arapskom i muslimanskom svijetu sačinjava veliki dio javne sfere, iz različitih razloga i država i društvo dozvoljavaju javno iskazivanje religije.

Drugo, premda religija sadrži pozitivne društvene i etičke vrijednosti, i država i islamizam koristili su religiju da promaknu i/ili zaštite neke političke i ekonomske interese.

Treće, od početka procesa dekolonizacije, prije gotovo pola stoljeća, političke arapske i muslimanske elite nisu uspjele ponuditi koherentan nacionalni program ili ideologiju da bi sa svojih društava uklonili ekonomsku zavisnost i političku stagnaciju.

Četvrto, autoritarijanizam je glavni znak vladajuće elite u arapskim i muslimanskim društvima. Demokratija se nije ukotvila u savremenim arapskim i muslimanskim društvima, a da bi se učvrstila u arapskom i muslimanskom svijetu, demokratija mora biti domaća radinost (tj. upravljena kod kuće i vlastitim pregnućima).

Peto, usljed širokih društvenih, ekonomskih i demografskih promjena do kojih je došlo tokom potonjih pet desetljeća, religija je stekla više javnog preimućstva negoli ikad prije. U narednim društvenim i ekonomskim pomjeranjima koje je iskusio značajan broj ljudi, religija je ponudila nadu i utjehu.

Šesto, odnos između države i islamističkih pokreta u arapskom svijetu je u najboljem slučaju škakljiv. Država je u prvom redu odgovorna za konsolidaciju autoritarijanizma i političke represije, što je omogućilo, ako ne i učinilo, dobrodošlim pojavu islamizma kod velikog broja ljudi.

Sedmo, iako su islamistički pokreti raznoliki po prirodi, oni ispoljavaju zajedničke karakteristike u vezi sa svojim tumačenjem Svetoga teksta i uloge Šerijata u savremenom životu. Svi

se slažu o ideji konstruiranja jednog islamističkog političkog sistema i tvrde da je islam i 'religija i država'.

Osmo, Šerijat sadrži opća pravila koja se ne mogu jednostavno primijeniti bez temeljite racionalne kritike i procjene.

Deveto, suprotno formuliranju religije od strane islamskog reformatorskog pokreta 19. stoljeća, predvođenog takvim misliocima i aktivistima kao što su Ćamāluddīn Al-Afgānī, Sayyid Aḥmad Khān i Muḥammad 'Abduhū, savremeni islamizam brani primjenu Šerijata kao uvod u osnivanje islamske države.

Napokon, Zakariyyā zagovara depolitiziranje religije u savremenim muslimanskim društvima kako bi se izbjeglo njezino političko iskorištavanje i kako bi religija zadržala vjerske etičke i normativne vrijednosti na životu."²⁵

Kritika tzv. "petro-islama"

Kritička polazišta Fu'āda Zakariyyā'a u knjizi *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* bit će nam jasnija ukoliko prvo protumačimo njegovu upotrebu sintagme "petro-islam" (البُتْرُو-إِسْلَام). On se ovom sintagmom, koju je učinio temom u nekim svojim djelima, široko bavio više puta; k tome, jedno poglavlje svoje knjige *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* posvećuje "petro-islamu" ili "naftnom islamu".

Krenemo li tragom tog njegova teksta, Fu'ād Zakariyyā prvo konstatira da se islam javio prije 14 stoljeća u krajevima gdje se "sa teškoćom dolazilo do hrane, vode, paše i kuće".²⁶

... بِصُعُوبَةٍ الْحُصُولِ عَلَى الْمَأْكَلِ وَالْمَشْرَبِ وَالْمَرْعَى وَالْمَأْوَى ...

U prilog toj tvrdnji navodi āyat iz Kur'āna iz kojeg odjekuje vapaj Ibrāhīma, a.s.:²⁷

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

Gospodaru naš! Ja sam nastanio neke potomke svoje u dolini jednoj u kojoj se ništa ne sije...

²⁵ Navedeno prema: Ibrāhīm M. Abū-Rabī', *Translator's introduction*, p. ix.

²⁶ Fu'ād Zakariyyā, *Al-Ḥaqīqatu wa l-waḥmu fī l-ḥarakati l-islāmiyyati l-mu'āširah*, š. 21.

²⁷ Kur'ān, *Ibrāhīm*, 14:37.

Pozivanjem na ovo mjesto iz Kur'āna Fu'ād Zakariyyā nastoji, kako se iz konteksta vidi, pokazati sociološki i historijski da i sama temeljna knjiga islama svjedoči da su Mekka i njezina sredina milenijumima živjela u privrednoj oskudici. Na uspostavljanje hodočašća u Mekku kao jedne od obligatnih dužnosti islama ovaj autor gleda i sa ekonomskog i sa sociološkog staništa; spominje “ekonomski faktor” (*al-‘āmilu l-iqtišādī – الْعَامِلُ الْأَقْتِصَادِيُّ*) hadža ili hodočašća koji je oživljavao Mekku. Štaviše, u sebi svojstvenim tumačenjima pojave islama i uloge Arapa u povijesti, Fu'ād Zakariyyā smatra da se jedan od uzroka izlaska (neki historičari kažu: “provale”) Arapa sa Arabijskog poluotoka u sedmom stoljeću nahodi i u ekonomskoj oskudici i surovim životnim uvjetima u tadašnjoj Arabiji. Arapi su, naime, usljed oskudice životne sredine nosili u sebi vrijednosti “prirodnosti/gorštastva, skromnosti i beduinstva te su sa svom odlučnošću koju je u njima razbudila nova vjera [islam] oni ustali na najsilnija drevna carstva...”²⁸

...بِكُلِّ قِيمِ الْخُشُونَةِ وَ التَّقَشُّفِ وَ الْبَدَاوَةِ، وَ بِكُلِّ الْحِمَاسَةِ الَّتِي بَعَثَهَا فِي نَفْسِهِمُ
الدِّينَ الْجَدِيدَ، لِكَيْ يُوَجِّهُوا أَعْتَى الْإِمْبِرَاطُورِيَّاتِ الْقَدِيمَةِ ...

Međutim, vrijeme je prolazilo, došlo je na svijet 19. i 20. stoljeće po Āsāu, a.s., otkrivene su mnoge mogućnosti upotrebe nafte, Zapad je doživljavao svoj uspon, bila mu je potrebna energija, “a kolijevka islama iznenada se preobrazila kako bi postala mjesto najvećeg skrovitog bogatstva [nafte] u nutрини te zemlje...”²⁹

...مَهْدُ الْإِسْلَامِ يَتَحَوَّلُ فَجْأَةً لِيُصْبِحَ مَوْطِنًا لِأَعْظَمِ تَرَوِّ وَ كَامِنَةٍ فِي بَاطِنِ تِلْكَ الْأَرْضِ ...

Došlo je do “civilizacijskog paradoksa” (*mufāraqah ḥadāriyyah – مُفَارَقَةٌ حَضَارِيَّةٌ*),³⁰ kaže Fu'ād Zakariyyā. U tom “civilizacijskom paradoksu”, s jedne strane bila je zemlja “na kojoj su se [u davnim vremenima] javile vjere siromašnih ljudi” ...) (الأَرْضُ الَّتِي ظَهَرَتْ فِيهَا أَدْيَانُ الْفُقَرَاءِ);³¹ ovim Fu'ād Zakariyyā aludira na

²⁸ Fu'ād Zakariyyā, *Al-Ḥaḡīqatu wa l-wahmu fī l-ḥarakati l-islāmiyyati l-mu'āširah*, š. 22.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

pripadnike prvotnog bliskoistočnog jevrejstva, kršćanstva i islama. A onda se javlja “[tečno] zlato koje izbija iz utrobe te same zemlje, u neiscrpnim valovima...” (ذَاتَهَا فِي أَمْوَاجٍ لَا نَهَايَةَ لَهَا... وَيَبِينُ ذَهَبٌ يَتَدَفَّقُ مِنْ بَاطِنِ الْأَرْضِ).³²

Drugu važnu činjenicu u vezi sa “petro-islamom” Fu’ād Zakariyyā pronalazi u tome da se nafta javila, to jest u izobilju otkrila, u zemljama i društvima obilježenim pustinjским i plemenskim životom (Arabija, Kuvajt, Katar, Emirati, Irak itd.). Nafta uglavnom nije bilo u zemljama, odnosno društvima, gdje je bila zemljoradnja i gdje je postojala tradicija centralizirane državne vlasti (Egipat, Sirija, Liban...).³³ Ovo je dovelo do jedne važne posljedice po sam islam u 19. i u 20. stoljeću. Naime, sada će se kao tumači islama pojaviti ljudi porijeklom iz okrilja društava plemenskog mentaliteta, ti su ljudi iznenada zaimali ogromna bogatstva o kojima nisu ni sanjali. Dakako, tim pustinjским i plemenskim društvima i dalje vladaju naslijeđeni, tradicionalni plemenski običaji... (مُجْتَمَعَاتٌ صَحْرَاوِيَّةٌ قَبَلِيَّةٌ تُسَيِّرُ عَلَيْهَا)... (التَّقَالِيدُ الْمُرُوثَةُ...)³⁴ Prema Fu’ādu Zakariyyāu, i sam islam u ovim je plemenskim društvima bio življen i prakticiran tradicionalistički i kao takav, to jest tako protumačen, imao je najveći utjecaj.³⁵

...كَانَ لِلْإِسْلَامِ التَّقْلِيدِيَّ فِيهَا أَعْظَمُ التَّأثيرِ...

Ta su se plemenska, sada naglo obogaćena, društva posve iznenada našla pred dilemom: ili će se naftno bogatstvo upotrijebiti radi islama (فِيمَا أَنْ تُوظَّفَ الثَّرْوَةُ الْبِتْرُولِيَّةُ مِنْ أَجْلِ الْإِسْلَامِ) ili će se desiti obratno, da će se islam upotrijebiti radi naftnog bogatstva (وَإِمَّا أَنْ يُوظَّفَ الْإِسْلَامُ مِنْ أَجْلِ الثَّرْوَةِ الْبِتْرُولِيَّةِ).³⁶

Fu’ād Zakariyyā navodi da je došlo do ostvarenja ove druge mogućnosti, na djelu je “petro-islam”, zapravo je profilirano takvo tumačenje islama koje čuva “postojeće odnose u tim društvima”, a cilj svega toga je “zaštita naftnog bogatstva”.³⁷

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 23.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

الْبُرُوقِ-إِسْلَامَ هَدْفُهُ الْأَوَّلُ وَالْأَخِيرُ حِمَايَةُ الثَّرْوَةِ الْبُرُوقِيَّةِ ، أَوْ ، عَلَى الْأَصَحِّ ، نَوْعِ
العَلَاقَاتِ الإِجْتِمَاعِيَّةِ الْقَائِمَةِ فِي الْمُجْتَمَعَاتِ ...

Nastavljajući svojim veoma strogim kritičkim pravcem, Fu'ād Zakariyyā donosi i svoje opservacije o jednom idealno zamišljenom rješenju, naime, da bi naftom bogate arapske i muslimanske zemlje mogle, baš tim petrolejskim bogatstvom, kad bi se ono distribuiralo na pravi način, pomoći samima sebi i svim drugim arapskim, pa i većini islamskih “nenaftnih” zemalja...³⁸

Naravno, Fu'ād Zakariyyā dobro zna da se stvari ne odvijaju u tom smjeru, jer onaj ko ima ne dā tako lahko onome koji nema. On nastavlja – i kritički tvrdi – da u većini naftom bogatih arapskih i muslimanskih društava “ima protekcija manjine na račun većine te protekcija današnjih naraštaja u odnosu na ona pokoljenja koja će doći...”³⁹

... فِي مُعْظَمِ هَذِهِ الْمُجْتَمَعَاتِ إِمْتِيَازًا لِلْأَقَلِّيَّةِ عَلَى حِسَابِ الْأَغْلِيَّةِ، وَلِلْأَجْبَالِ الْحَاضِرَةِ
عَلَى حِسَابِ الْقَادِمَةِ ...

Na sebi svojstven način, u snažnom kritičkom raspoloženju, Fu'ād Zakariyyā tvrdi da se u ovim društvima razvilo širenje jedne vrste islama bez premca u povijesti islamskog Ummeta; to je, kako on kaže, islam hidžaba i brada, kratkih ogrtača, zaustavljanja posla u vrijeme namaskih vaktova, zabrana ženama da voze kola itd...⁴⁰

...إِسْتِعْلَالُ الْمَشَاعِرِ الدِّيْنِيَّةِ لَدَى الْجُمَاهِرِ مِنْ أَجْلِ نَشْرِ نَوْعٍ مِنَ الْإِسْلَامِ لَمْ يَكُنْ
لَهُ نَظِيرٌ طَوَالَ تَارِيخِ الْأُمَّةِ الْإِسْلَامِيَّةِ ، هُوَ إِسْلَامُ الْحِجَابِ وَاللَّحْيِ وَالْحِلْبَابِ الْقَصِيرِ
وَتَوْقُفِ الْعَمَلِ فِي مَوَاعِيدِ الصَّلَاةِ وَتَحْرِيمِ قِيَادَةِ الْمَرْأَةِ لِلْسَيَّارَاتِ ...

U odlike ovako protumačenog islama Fu'ād Zakariyyā navodi “borbu za razdvajanje spolova”⁴¹ itd., a potom dodaje da je ovako protumačeni islam prerastao u “vršenje obreda koji su

³⁸ Ibid., 23. (...أَنَّ الثَّرْوَةَ الْبُرُوقِيَّةَ الْعَرَبِيَّةَ تَسْتَطِيعُ ، فِي ظِلِّ تَنْظِيمِ رَشِيدٍ ... أَنْ تَتَجَاوَزَ نِطَاقَ مُجْتَمَعَاتِهَا الْخَاصَّةِ وَتَمْتَدَّ إِلَى كَافَّةِ الْبُلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ الْآخَرَى ، وَرُتِبًا إِلَى مُعْظَمِ الْبُلْدَانِ الْإِسْلَامِيَّةِ غَيْرِ الْبُرُوقِيَّةِ بِدَوْرِهَا ...).

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid. 24.

⁴¹ Ibid. 24. (الْكَفَاحُ عَلَى مَنَعِ الْإِخْتِلَاطِ بَيْنَ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ).

postali cilj samima sebi, bez uzimanja u obzir društvenog, moralnog i čudorednog sadržaja koji se skriva iza vršenja obreda...”⁴²

... وَيَصْبِحُ آدَاءَ الشَّعَائِرِ غَايَةً فِي ذَاتِهِ، بَعْضُ النَّظَرِ عَنِ الْمُضْمُونِ السُّلُوكِيِّ وَالْأَخْلَاقِيِّ
وَالْإِجْتِمَاعِيِّ الْكَامِنِ مِنْ وَرَائِهِ ...

Na ovoj dionici svojih razmatranja Fu'ād Zakariyyā zaključuje da “petro-islam, sažeto rečeno, poduzima akciju potpunog razdvajanja vjere od stvarnog života ljudi te razdvajanja vjerovanja, s jedne strane, i problema pojedinca i društva, s druge strane.”⁴³

... وَبِاخْتِصَارٍ، يَقُومُ هَذَا الْإِسْلَامُ الْبِتْرُؤِيِّ بِعَمَلِيَّةٍ فَصَلَ تَامٌّ بَيْنَ الدِّينِ وَحَيَاةِ النَّاسِ
الْفِعْلِيَّةِ، وَبَيْنَ الْإِيمَانِ وَمَسَاكِلِ الْفَرْدِ أَوْ الْمَجْتَمَعِ ...

Potom se Fu'ād Zakariyyā vraća objašnjenju riječi “petrol” (razjašnjava fenomen zvani *nafta*), te kaže (podsjećamo da je ove riječi pisao 1986. godine) da nafta kao pojava ima dvije strane. Prvo, postoje zemlje proizvođači nafte (*duwal muntighah li l-batrul* – دَوْلٌ مُنْتِجَةٌ لِلْبِتْرُؤِل). On odmah kaže da je ovakvo označavanje ovih zemalja rašireno (*ta'bir ša'ih* – تَعْبِيرٌ شَائِعٌ), ali da ono “ne odražava pravo stanje stvari, jer većina ovih država [koje “proizvode” naftu] u islamskom svijetu, zapravo, ne proizvode ništa, nego se sama nafta proizvodi njima, i zato bi, veli on, precizniji izraz bio: države na čijem se tlu proizvodi nafta...”⁴⁴

إِنَّ الْبِتْرُؤِلَ، كَمَا نَعْلَمُ، ظَاهِرَةٌ لَهَا طَرَفَانِ: دَوْلٌ مُنْتِجَةٌ لِلْبِتْرُؤِلِ (وَ هُوَ تَعْبِيرٌ شَائِعٌ، وَإِنْ
لَمْ يَكُنْ مُعَبَّرًا عَنْ وَاقِعِ الْحَالِ، لِأَنَّ مُعْظَمَ هَذِهِ الدُّوَلِ، فِي الْعَالَمِ الْإِسْلَامِيِّ، لَا تُنْتِجُ شَيْئًا، بَلْ
يُنْتِجُ لَهَا الْبِتْرُؤِلَ، لِذَلِكَ كَانَ التَّعْبِيرُ الْأَدَقُّ هُوَ: دَوْلٌ يُنْتِجُ فِي أَرْضِيهَا الْبِتْرُؤِلَ) ...

Druga strana naftnog fenomena za Fu'āda Zakariyyāa su “države/zemlje koje troše naftu” (*duwal mustahlikah li l-batrul* – دَوْلٌ مُسْتَهْلِكَةٌ لِلْبِتْرُؤِل).⁴⁵

Glavni cilj Fu'āda Zakariyyāa na ovome mjestu je da svojom analizom pokaže utjecaj fenomena potrošnje nafte na jedan specifičan način tumačenja islama u 20. stoljeću, pa odmah izjavljuje

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

da obje strane ovog “naftnog” fenomena, države na čijem se teritoriju proizvodi nafta i države koje troše naftu, imaju interesa za postojanjem “petro-islama”. Naime, državama na čijem se teritoriju proizvodi nafta ovakvo tumačenje islama koristi “kako bi se islam reducirao na ove formalnosti [u vjeri], da bi i kako bi iz umova ljudi iščezli problemi siromaštva, loše distribucije bogatstva, potrošački/konzumeristički način ekonomije itd...”⁴⁶

...أَنَّ مُجْتَزَلَ الْإِسْلَامِ إِلَى هَذِهِ الشَّكَلِيَّاتِ، حَتَّى تُغَيَّبَ عَنْ أَذْهَانِ النَّاسِ مُشْكِلَاتُ الْفَقْرِ وَسَوْءِ تَوْزِيعِ الثَّرْوَةِ وَالنَّمَطِ الْإِسْتِهْلَاكِيِّ لِلْإِقْتِصَادِ ...

S druge strane, zemlje [zapadne države] koje troše naftu su, prema mišljenju Fu’āda Zakariyyā, “sigurne da kuljanje ove životodavne materije postaje zagwarantirano sve dok umovi ljudi u naftnim zemljama iščezavaju u formalnostima i dok bivaju zagnjuren u tekstove pravnika davnih stoljeća, njihovih komentatora i tumača...”

وَ الدُّوَلُ الَّتِي تَسْتَهْلِكُ البَتْرُولَ وَ اِثْقَةَ مَنْ أَنَّ تَدْفُقُ هَذِهِ المَادَّةَ الحَيَوِيَّةَ يَصْبِحُ مَضْمُونًا حِينَ تَكُونُ عَقُولُ النَّاسِ فِي الْبِلَادِ البَتْرُولِيَّةِ مَغِيْبَةً فِي الشَّكَلِيَّاتِ وَ غَارِقَةً فِي نُصُوصِ فُقَهَاءِ العُصُورِ الغَائِبَةِ وَ شَرَّاحِهَا وَ مُفَسِّرِهَا ...

Očito je da je ključni predmet kritike Fu’āda Zakariyyā ovdje metodologija na temelju koje se izučava islam unutar onoga što on naziva “petro-islamom”. Kako ćemo vidjeti i sa predstojećih stranica ovog našeg eseja, Fu’ād Zakariyyā podvrgava žestokoj kritici bilo kakve pokušaje pronalaženje rješenja u “tekstovima pravnika iz davnih stoljeća” i rezolutno traži da se danas komentatori Kur’āna i islama zapute izučavanju islama u aktualnoj stvarnosti (*fī l-wāqi’i* – فِي الْوَاقِعِ) i kroz oslovljavanje sadašnjosti. U tom pogledu u njegovoj knjizi *Stvarnost i mit u savremenom islamističkom pokretu* nalazimo jedno vrlo zanimljivo mjesto na kojem on izravno tvrdi da je “petro-islam” puko sredstvo za porobljavanje mladih generacija u naftnim arapsko-islamskim zemljama. Naime, sa svojih liberalnih i sekularnih polazišta, ali iz pozicija jednog pretežno panarapskog intelektualnog stava

⁴⁶ Ibid.

osamdesetih godina 20. stoljeća prema Americi, neokolonijalizmu i imperijalizmu, Fu'ād Zakariyyā tvrdi sljedeće:

فَهَلْ يَجْلُمُ بَلَدٌ مِثْلَ أَمِيرِكَا بَوَضعٍ أَفْضَلِ مِنْ ذَلِكَ الَّذِي تَصْبَحُ فِيهِ الْأَجْيَالُ الْجَدِيدَةُ مِنْ
أَبْنَاءِ الْبُلْدَانِ الْبَرْوَلِيَّةِ فِي رُعبٍ دَائِمٍ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَتَعَابِينِهِ الَّتِي تَنْهَشُ كُلَّ مَنْ يَجْرُو
عَلَى التَّسَاوُلِ أَوْ التَّقْدِ أَوْ التَّمُرُّدِ عَلَى الْقِيَمِ وَالْأَوْصَاعِ السَّائِدَةِ؟

“Da li je zemlja poput Amerike mogla sanjati stanje bolje od ovoga u kojem stasavaju nove generacije pripadnika naftnih zemalja u stalnom strahu od muka u grobu [kaburskih azaba] i njegovih zmija koje ujedaju svakog ko se usudi pitati, kritizirati ili pobuniti protiv vladajućih vrijednosti i stanja?”⁴⁷

Prema Fu'ādu Zakariyyāu, postoji jasna veza između “naftnog islama” i interesa zemalja koje troše (uvoze) naftu arapsko-islamskog svijeta. Napose je to tačno, kaže Fu'ād Zakariyyā, kada “znamo da se spremnost naftnih (petrolejskih) islamskih društava da kupuju robu iz razvijenih [zapadnih] zemalja povećava iz dana u dan...”⁴⁸

لَا حِدَالَ فِي أَنَّ الْإِرْتِبَاطَ وَاصِحٌّ بَيْنَ هَذَا الْإِسْلَامِ الْبَرْوَلِيِّ وَ مَصَالِحِ الدُّوَلِ الَّتِي
تَسْتَهْلِكُ بَرْوَلِ الْعَالَمِ الْعَرَبِيِّ الْإِسْلَامِيِّ، وَ خَاصَّةً إِذَا عَلِمْنَا أَنَّ إِقْبَالَ الْمُجْتَمَعَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ
الْبَرْوَلِيَّةِ عَلَى شِرَاءِ سَلَعِ الدُّوَلِ الصَّنَاعِيَّةِ يَزْدَادُ يَوْمًا بَعْدَ يَوْمٍ ...

U jednom rezimeu o “naftnom islamu” koji na stranicama 25. i 26. daje Fu'ād Zakariyyā posve se vidi da on smatra da je pozvanje Kur'āna i islama moralno i ćudoredno, a ne državno niti ideološko. Iz tih područja Kur'āna i islama potrebno je crpiti inspiraciju za društvenu pravdu. Fu'ād Zakariyyā je za “realiziranje principa koji izražavaju to što je najuzvišenije u vjerskim učenjima, kao što su pravda, jednakost i sudjelovanje...”⁴⁹

... مِنْ أَجْلِ تَحْقِيقِ الْمُبَادِي الَّتِي تُعَبِّرُ عَنْ أَسْمَى مَا فِي الْعَقَائِدِ الدِّينِيَّةِ، كَالْعَدَالَةِ وَ
الْمُسَاوَاةِ وَالْمُشَارَكَةِ ...

Naravno, Fu'ād Zakariyyā kao sekularistički mislilac nije za to da država svojim polugama uređuje primjenu islamskih

⁴⁷ Ibid., 25.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid., 26.

vrijednosti, jer bi tada islam postao ideologija, kao što je i “naftni islam” neka vrsta ideologije. On je, kako smo više puta istaknuli u ovom eseju, za moralno-ćudoredno posezanje za islamom.

U nekoj vrsti svog rezimea o “naftnom islamu” kaže sljedeće:

- Naftni islam “udaljava um naroda, koji postupa po takvom islamu, od unutrašnjih i vanjskih problema njihovih društava, a ne dira u naftne interese velikih kapitalističkih država”;⁵⁰

فَالْإِسْلَامُ الْبُتْرُوْلِيُّ يُبْعِدُ أَذْهَانَ الشُّعُوبِ الَّتِي تُدِينُ بِهِ عَنِ الْمَشَاكِلِ الدَّاخِلِيَّةِ
وَالْحَارِجِيَّةِ لِمُجْتَمَعَاتِهَا ...

- Naftni islam “poziva ljude asketizmu u uživanju ovim svijetom i poziva ih razmišljanju o tome šta ih čeka nakon smrti, ali ne dira u konzumatorsku inkliniranost tih ljudi koja dostiže do granice gluposti”;⁵¹

وَهُوَ يَدْعُوا النَّاسَ إِلَى الزُّهْدِ فِي مَتَاعِ الدُّنْيَا وَالتَّدَبُّرِ فِي مَا يَنْتَظِرُهُمْ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَلَكِنَّهُ
لَا يَمَسُّ مُبَاهِجَهُمُ الْإِسْتِهْلَاقِيَّةِ الَّتِي تَصِلُ إِلَى حَدِّ السَّفَاهَةِ ...

- Naftni islam “koristi se za zaštitu naftnih interesa vladajuće manjine i njezinih saveznika iz ugnjetačkih stranih država”;⁵²

...إِنَّهُ، بِاخْتِصَارٍ، إِسْلَامٌ يُوظَّفُ لِحِمَايَةِ الْمَصَالِحِ الْبُتْرُوْلِيَّةِ لِلْقَلَّةِ الْحَاكِمَةِ، وَحُلْفَائِهَا
مِنَ الدُّوَلِ الْأَجْنِبِيَّةِ الْمُسْتَعْلَةِ ...

- Ovu dionicicu knjige Fu'ād Zakariyyā zaključuje jednim “revolucionarnim očekivanjem”, naime, imamo li u vidu da je on ovu knjigu objavio 1986. godine, moguće ga je ubrojiti u anticipatore tzv. “arapskog proljeća” od 2011. naovamo. Ukratko, Fu'ād Zakariyyā kaže:

...وَلَيْسَ أَبْعَضُ إِلَى هَذَا الْعَرَبِ مِنْ ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي يَمَرُّدُ فِيهِ هَذَا الْعَالَمُ عَلَى
إِسْلَامِ الْبُتْرُولِ وَيَجْعَلُ مِنْ تِلْكَ الثَّرْوَةِ الْهَائِلَةِ وَسِيلَةً لِلْإِرْتِقَاءِ بِحَيَاتِهِ وَتَحْقِيقِ مَرِيدِ
مِنَ النِّقَاءِ لِعَقِيدَتِهِ ...

⁵⁰ Ibid., 25.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid., 26.

“Za Zapad neće biti mržeg dana od onog u kojem se ovaj [arapsko-islamski] svijet pobuni protiv naftnog islama i pretvori to ogromno bogatstvo u sredstvo za razvoj svog života i ostvarenje više čistote svog vjerovanja.”⁵³

Fu'ād Zakariyyā kao kritičar savremenih zloupotreba islama

Iz navoda i tvrdnji Fu'āda Zakariyyāa, koje ćemo ovdje konsultirati mjestimice na arapskom (i donijeti naš prijevod), jasno se vidi da je on pomno pratio i sa intelektualnom budnošću komentirao njemu savremene političke događaje u tradicionalnim zemljama islama u kojima je on vidio i sa svojih kritičkih polazišta razotkrivao mnoge zloupotrebe islama i Šerijata.

On spominje nekoliko tradicionalnih muslimanskih zemalja u kojima je šerijatsko pravo na snazi (*taṭbīqu š-šari'ah* – تَطْبِيقُ الشَّرِيعَةِ), spominje Islamsku Republiku Iran i Kraljevinu Saudijsku Arabiju, kao i vladare – protagoniste uvođenja Šerijata, između ostalih imenom spominje Zijaulhakka (ضِيَاءُ الْحَقِّ)⁵⁴ u Pakistanu i Nimeirija (النُّمَيْرِي)⁵⁵ u Sudanu; oba ova vlastodržca djelovali su u vremenu kad o njima kritički piše Fu'ād Zakariyyā, i jedan i drugi su stajali iza projekata uvođenja Šerijata kao pozitivnog prava u svojim zemljama. Naravno, nakon izvjesnog vremena vidjelo se da se način provođenja Šerijata pokazao neuspješnim, a islamistički pokreti diljem muslimanskog svijeta te su neuspjehe pripisivali “ličnim greškama” Zijaulhakka i Nimeirija, a ne greškama samog islama po sebi...⁵⁶

...هُوَ أَنَّ هَذَا لَيْسَ هُوَ «الْإِسْلَامُ» وَأَنَّ خَطَأَ النُّمَيْرِي أَوْ ضِيَاءِ الْحَقِّ، مَثَلًا، هُوَ خَطَأُ أَشْخَاصٍ، وَلَيْسَ خَطَأُ الْإِسْلَامِ فِي ذَاتِهِ ...

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Zijaulhakk (Muhammed Zia-ul-Haq), potiče iz krugova vojske Pakistana, vladao je tom zemljom od 1978. do 1988. godine, tada je stradao u avionskoj nesreći (vjerovatno atentatu).

⁵⁵ Džafer Nimeiri (Ga'far Nimeiry), potiče iz vojnih krugova, vladao je Sudanom od 1969. do 1985. godine.

⁵⁶ Fu'ād Zakariyyā, *Al-Ḥaqīqatu wa l-wahmu fi l-ḥarakati l-islāmiyyati l-mu'āširah*, izd. Dāru l-fikr li d-dirāsāt wa n-našr wa t-tawzī', prvo izdanje, Kairo-Pariz, 1986, š. 7.

Međutim, Fu'ād Zakariyyā ovakvim odgovorom nije zadovoljan zato što on smatra da šerijatski principi u savremenim društvima imaju samo moralno ili etičko važenje, a ne i važenje pukog pozitivnog prava za kojim politička (tj. državna) pragma treba posezati kad hoće i kako hoće.

Zato on kaže da se u maloprije navedenom odgovoru islamista “kazala istina kojom se želi neistina” (وَلَكِنَّ هَذَا الرَّدَّ حَقٌّ أُرِيدُ) (بِهِ الْبَاطِلُ).⁵⁷ Naime, Fu'ād Zakariyyā smatra da je gotovo sigurno da “bilo koja [državna ili systemska društvena] primjena Šerijata može odstupati od biti/suštine Šerijata samog...”⁵⁸

فَمِنَ الْمُؤَكَّدِ أَنَّ آيَةَ تَجْرِبَةٍ لِتَطْبِيقِ الشَّرِيعَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ يُمَكِّنُ أَنْ تَنْحَرِفَ عَن جَوْهَرِ الشَّرِيعَةِ ذَاتَهَا ...

Metodološki pravac zaključivanja Fu'āda Zakariyyāa na ovome mjestu je posve predvidljiv: Ako se Šerijat ne tretira etički, odnosno kao etički sistem koga ljudi, to jest muslimani, slobodno prihvataju kao skup etičkih načela izvedenih iz moralnog korpusa islama te ako dođe do toga da Šerijat na ideološki način primjenjuju države i državne institucije, tada uvijek vreba opasnost da se Šerijat zloupotrijebi. Po ovom filozofu i komentatoru islama, nemoguće je da država i državni sistemi budu imuni od “pogrešne primjene Šerijata”, jer mi “nikada nismo sigurni da će ta nova primjena Šerijata [od strane državnih aparata], ona sama, moći ostati postrani od prethodnih grešaka [u primjeni Šerijata]...”⁵⁹

... فَهَلْ نَحْنُ وَاثِقُونَ مِنْ أَنَّ هَذَا التَّطْبِيقَ الْجَدِيدَ سَيَكُونُ هُوَ وَحْدَهُ الْقَادِرُ عَلَى مَجْتَبِ كَافَّةِ الْأَخْطَاءِ السَّابِقَةِ ...؟

Fu'ād Zakariyyā na ovom mjestu kritizira islamiste kad koriste sintagmu “bit islama” (جَوْهَرُ الْإِسْلَامِ – *ğawharu l-islām*) kojoj se, navodno, treba težiti u [državnoj] primjeni Šerijata. On otvoreno pita: A šta je ta garancija ili jamstvo (*mā huwa d-đamānu*

⁵⁷ Ibid., 7.

⁵⁸ Ibid., 7-8.

⁵⁹ Ibid., 8.

– مَا هُوَ الصَّحَابُ – da će ta buduća [državna] primjena Šerijata odražavati “duh islama” (*al-mu‘abbiru ‘an ġawhari l-islām – المَعْبُرُ عَنْ جَوْهَرِ الْإِسْلَامِ*)?⁶⁰

Olahko posezanje za primjenom Šerijata kao pozitivnog prava neke države Fu‘ād Zakariyyā smatra posljedicom, ili jednom od posljedica, nekritičkog čitanja povijesti islama. Prvu važnu postavku knjige *Mit i stvarnost u savremenom islamističkom pokretu* Fu‘ād Zakariyyā posvećuje, po njemu, jednoj pogrešnoj recepciji povijesti islama od strane islamističkih pokreta. On te svoje postavke izražava ovako:

فَهَذِهِ الْحُرَاكَاتُ الْإِسْلَامِيَّةُ تَرَسُمُ لَنَا صُورَةً لِلتَّارِيخِ الْإِسْلَامِيِّ مُسْتَوْدَةً مِنَ النُّصُوصِ الدِّيْنِيَّةِ فَحَسَبَ ، فَإِذَا تَحَدَّثْتُ ، مَثَلًا ، عَنْ مَوْقِفِ الْإِسْلَامِ مِنَ الْعَدَالَةِ الْأَجْتِمَاعِيَّةِ ، جَاءَ حَدِيثُهَا مَلِيًّا بِالْآيَاتِ وَالْأَحَادِيثِ النَّبَوِيَّةِ الَّتِي تَدْعُو إِلَى تِلْكَ الْعَدَالَةِ ... وَهِيَ تَقِفُ عِنْدَ هَذَا الْحَدِّ ، وَتَتَصَوَّرُ أَنَّمَا قَدْ أَتَيْتَ بِذَلِكَ قَضِيَّتَهَا الرَّئِيسِيَّةَ ، وَهِيَ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَدْعُو إِلَى الْعَدَالَةِ الْأَجْتِمَاعِيَّةِ ، وَأَنَّ هَذِهِ الْعَدَالَةَ الْأَجْتِمَاعِيَّةَ تَتَحَقَّقُ فِي الْإِسْلَامِ خَيْرًا بِمَا تَتَحَقَّقُ فِي أَيِّ نِظَامٍ آخَرَ ...

“Ovi islamistički pokreti prikazuju nam sliku povijesti islama koja se temelji samo na vjerskim tekstovima; kada oni, npr., govore o stavu islama prema društvenoj pravdi, njihov je govor pun ajeta Kur’āna i Poslanikovih predanja koja pozivaju toj pravdi...

Islamistički pokreti se kod toga zaustave i misle da su time riješili svoj glavni problem, to jest da islam poziva društvenoj pravdi te da se društvena pravda ostvaruje u islamu bolje nego li i u jednom drugom sistemu...”⁶¹

Iz ovog navoda vidi se da Fu‘ād Zakariyyā traži kritičko istraživanje “praktične stvarnosti” ili “stvarnog stanja” muslimanskih društava u savremenom dobu. Na nekoliko mjesta u ovoj svojoj knjizi Fu‘ād Zakariyyā tvrdi da se velika greška protagonista uvođenja Šerijata u državnu praksu sastoji upravo u tome što oni “posežu samo za vjerskim tekstovima kao osnovom te vlasti.”⁶²

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid., 8-9.

⁶² Ibid., 9.

...يَجْعَلُونَ مِنَ النُّصُوصِ وَحَدِيثِهَا أَسَاسًا لِلْحُكْمِ ...

Fu'ād Zakariyyā smatra da se greška islamista sastoji i u tome što “oni zanemaruju to šta se doista dogodilo u povijesti. Naime, tokom najvećeg dijela islamske povijesti vladari su imali na raspolaganju i kur'anske i hadiske tekstove, iz kojih se mogu derivirati uzvišena načela i vrhunske vrijednosti, ali nije to spriječilo većinu tih vladara da vladaju apsolutistički te su omalovažavali dostojanstvo muslimana (tj. onih kojima su vladali), poigravali su se njihovim imetkom i lišavali ih slobode...”⁶³

31

ENES KARIĆ

...وَيَتَجَاهَلُونَ مَا حَدَّثَ بِالْفِعْلِ فِي التَّارِيخِ. فَطَوَالَ الْجُزْءِ الْأَكْبَرِ مِنَ التَّارِيخِ
الإِسْلَامِيِّ، كَانَ الْحُكَّامُ يَمْلِكُونَ نُصُوصًا قُرْآنِيَّةً وَأَحَادِيثَ نَبَوِيَّةً يُمَكِّنُ أَنْ تُسْتَخْلَصَ
مِنْهَا مَبَادِي رَفِيعَةٌ وَفِيْمَ سَامِيَّةٌ، وَلَكِنْ هَذَا لَمْ يَمْنَعْ مُعْظَمَهُمْ مِنْ أَنْ يَحْكُمُوا حُكْمًا مُطْلَقًا،
فَيَبْعَثُونَ بِأَرْوَاحِ الْمُسْلِمِينَ وَيَتَلَاعَبُونَ بِأَمْوَالِهِمْ وَيُصَادِرُونَ حُرِّيَاتِهِمْ ...

U glavne promašaje islamističkih pokreta u 20. stoljeću Fu'ād Zakariyyā ubraja sljedeće:

- Posežu za “islamom iz knjiga” (*al-islāmu ka n-nuṣuṣ* – الإِسْلَامُ كَالنُّصُوصِ), a zanemaruju “islam kao stvarnost” (*al-islāmu ka wāqī'in* – الإِسْلَامُ كَوَاقِعِ). Njihova privrženost svetim tekstovima i obraćanje na njih (*ar-ruḡū'u ilā n-nuṣuṣ* – الرُّجُوعُ إِلَى النُّصُوصِ) nisu valjani, jer ih ne prati “iskustvo stvarnosti” (*tagribatu l-wāqī'i* – تَجْرِبَةُ الْوَاقِعِ) u kojoj danas žive muslimani,⁶⁴
- Savremeni islamistički pokreti reduciraju islam samo na pitanja vlasti i vladavine (*muṣkilātu l-ḥukm* – مُشْكِلاتُ الْحُكْمِ), a zanemaruju osebjnost islama u vjeri, kulturi, civilizaciji, običajnosti itd.,⁶⁵
- Propagandisti “primjene Šerijata” o Šerijatu ponavljaju fraze koje imaju emotivno djelovanje (*dātu ta'tīrin 'aṭīfiyyin* – ذَاتُ تَأْثِيرٍ عَاطِفِيٍّ) na narod; narodu ih nude kao “konačne

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid., 10.

⁶⁵ Ibid.

dokazane činjenice” (*ka annahā ḥaqā’iqū nihā’iyyah tābitah* – كَأَنَّهَا حَقَائِقٌ نِهَائِيَّةٌ ثَابِتَةٌ);⁶⁶

- Savremeni islamistički pokreti su domislili dualizam vlasti. Na jednoj strani govore o “božanskoj vlasti” (*al-ḥukmu l-ilāhiyyu* – الْحُكْمُ الْإِلَهِيُّ), a na drugoj o “ljudskoj vlasti” (*al-ḥukmu l-bašariyyu* – الْحُكْمُ الْبَشَرِيُّ). Fu’ād Zakariyyā smatra da je vlast uvijek ljudska vlast, i da on nije u stanju shvatiti takvo što što se naziva “božanskom vlašću” (*annanī ‘āğizun ‘an fahmi ta’bīri l-ḥukmi l-ilāhiyyi* – أَنَّنِي عَاجِزٌ عَنْ فَهْمِ تَعْبِيرِ الْحُكْمِ الْإِلَهِيِّ). Fu’ād Zakariyyā smatra da je vlast među ljudima “prije i nakon svega ljudski čin” (*anna l-ḥukma ‘amaliyyatun bašariyyatun awwalan wa aḥīran* – أَنَّ الْحُكْمَ عَمَلِيَّةٌ بَشَرِيَّةٌ أَوَّلًا وَأَخِيرًا). Možda se, veli Fu’ād Zakariyyā, može govoriti da je samo u “doba Božijih poslanika” (*ašru n-nubuwwāt* – عَصْرُ النَّبَوَاتِ) vlast bila božanska, ali u potonjoj povijesti vlast je uvijek bila ljudska.⁶⁷ Propagandisti islamističkog pokreta, tvrdi Fu’ād Zakariyyā, ne shvataju da su ljudi ti koji “uvijek vladaju, i da su oni ti koji transponiraju bilo koji božanski zakon u ljudsko iskustvo, koje ispravno postupa ili griješi”;⁶⁸ *... أَنَّ الْبَشَرَ هُمْ دَائِمًا الَّذِينَ يُحْكُمُونَ، وَهُمْ الَّذِينَ يُحَوَّلُونَ آيَةَ شَرِيْعَةٍ إِلَهِيَّةٍ إِلَى تَجْرِبَةٍ بَشَرِيَّةٍ تُصِيبُ أَوْ تُخْطِئُ ...*
- Fu’ād Zakariyyā smatra da je velika pogreška islamističkih pokreta kad zagovaraju “validnost šerijatskih propisa za svako vrijeme i mjesto” (*ṣalāḥiyyatu aḥkāmi š-šarī’ati li kulli zamānin wa makānin* – صَالِحِيَّةُ أَحْكَامِ الشَّرِيْعَةِ لِكُلِّ زَمَانٍ وَمَكَانٍ).⁶⁹ Fu’ād Zakariyyā je privrženik iğtihāda ili dōmišljanja zakona i propisa u skladu sa vremenima i potrebama ljudi. Prema njegovom mišljenju “čovjek je promjenljivo biće” (*al-insānu kā’inun mutagayyirun* – الْإِنْسَانُ كَائِنٌ مُتَغَيِّرٌ); čovjek “treba imati propise koji uređuju promjenljivi život” (*allatī tunẓmu ḥayātahū mutagayyiratan* – (الَّتِي تُنظِّمُ حَيَاتَهُ مُتَغَيِّرَةً);⁷⁰

⁶⁶ Ibid., 10-11.

⁶⁷ Ibid., 11.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid., 12.

⁷⁰ Ibid.

- Napokon, Fū'ād Zakariyyā smatra, kao i većina muslimanskih modernista i reformista, da opći propisi (*al-ḥukmu l-'ām* – الحُكْمُ الْعَامُّ) trebaju biti tretirani u okviru “kreativnog mišljenja” ili iğtihāda, shodno zahtjevima svakog vremena (*yanbaği l-iğtihādu fihā ḥasba mutaṭallabāti kulli 'aşrin* – يُبَغْيُ الْإِجْتِهَادُ فِيهَا حَسَبَ مُتَطَلِّبَاتِ كُلِّ عَصْرِ).⁷¹ Ukratko, Fu'ād Zakariyyā smatra da se “uloga kreativnog mišljenja, tj. iğtihāda, povećava, dok se uloga općih načela smanjuje”.

... أَنْ دَوْرَ الْإِجْتِهَادِ يَتَزَايَدُ، وَ دَوْرَ الْمُبَدَّءِ الْعَامِّ يَتَنَاقَصُ ...

Zalaganje za razvoj kritičke svijesti (zaključne napomene)

Fu'ād Zakariyyā pripada muslimanskim modernim intelektualcima koji su tražili promjene u pristupu muslimana svojoj islamskoj i muslimanskoj tradiciji. Iz njegovih stavova zaključujemo da se za simboličko blago islama ne smiju otimati ni državni aparati onih država koje imaju muslimansku većinu, a ni islamistički pokreti koje on kritizira jer monopoliziraju tumačenje islama. Prema Fu'ādu Zakariyyāu, šerijatska načela u biti su moralne naravi; ne smiju biti predmet državnih zakona niti državne prisile. Islam je jedan veliki sistem vjerskih načela, simbola i moralnih naputaka. Nepotrebno je, štaviše, štetno je i pogubno islam isporučivati državnim i političkim pragmatima.

U ovom djelu, koje je bilo predmet našeg općenitog predstavljanja, Fu'ād Zakariyyā na više mjesta ističe da muslimani trebaju imati povjerenje u um i razum (*al-'aql* – الْعَقْلُ).

Fu'ād Zakariyyā ne smatra da je razum “šejtansko djelo” (*lay-sa min šun'i š-šayṭān* – لَيْسَ مِنْ صُنْعِ الشَّيْطَانِ),⁷² već zagovara odgovornu upotrebu uma i razuma u uređenju ljudskih društava. Počasti koje je Bog ukazao čovjeku dajući mu položaj namješništva na Zemlji (*at-takrīm wa l-istiḥlāf* – التَّكْرِيمُ وَالْإِسْتِخْلَافُ)⁷³ do

⁷¹ Ibid.

⁷² Fu'ād Zakariyyā, *Al-Ḥaḡiqatu wa l-waḥmu fī l-ḥarakati l-islāmiyyati l-mu'āširah*, s. 13.

⁷³ Ibid.

izražaja dolaze samo i jedino uz korištenje razuma i iğtihāda. Putanja čovjekova života, kao ḥalīfe i Božijeg namjesnika na Zemlji, nije unaprijed određena, tvrdi Fu'ād Zakariyyā:

فَهَلْ يَتَمَشَّى هَذَا التَّكْرِيمُ وَالْإِسْتِخْلَافُ مَعَ تَحْدِيدِ الْمَسَارِ الْبَشَرِيِّ مُقَدَّمًا...؟

“Da li ova počast [iskazana od Boga čovjeku] i namjesništvo [čovjekovo na Zemlji] idu uz unaprijedno određivanje čovjekove sudbine...?”⁷⁴

Odgovor Fu'āda Zakariyyāa na ovo pitanje je odričan, naravno. On smatra da “u većini stvari našeg života” (*fī mu'ẓami umūri ḥayātinā* – فِي مُعْظَمِ أُمُورِ حَيَاتِنَا) određivanje, odnosno “uređivanje naših stvari postaje ljudsko” (*tadbīru šu'ūninā yašbaḥu bašariyyan* – تَدْبِيرُ شُؤْنِنَا يَصِحُّ بَشَرِيًّا).⁷⁵

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., 14.